

Παρατηρήσεις σχετικά με το πρόσφατα δημοσιευμένο σφραγιστικό υλικό (6ος-7ος αι.) από τη Βουλγαρία (Μυσία Δευτέρα, Αιμίμοντος, Θράκη)

Ανδρέας Γκουτζιουκώστας

Η πρόσφατη δημοσίευση δύο ογκωδών τόμων του τρίτου μέρους του Corpus των σφραγίδων που βρέθηκαν στη Βουλγαρία ή φυλάσσονται σε μουσεία και ιδιωτικές συλλογές της χώρας αποτελεί ένα έργο ζωής για τον γνωστό Βούλγαρο σφραγιδολόγο Ivan Jordanov αλλά και ένα πολύτιμο εργαλείο για τον ιστορικό¹. Στους τόμους αυτούς επανεκδίδονται σφραγίδες που έχουν κατά καιρούς δημοσιευθεί σε διάφορες μελέτες και άρθρα, κυρίως του I. Jordanov, αλλά και νέα, άγνωστα μέχρι πρότινος, μολυβδόβουλλα. Το πλεονέκτημα του παραπάνω έργου είναι η γνώση, σε πολλές των περιπτώσεων, της ακριβούς θέσης εύρεσης των σφραγίδων, γεγονός που επιτρέπει τη διατύπωση χρήσιμων ιστορικών συμπερασμάτων.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η αξιοποίηση του νέου σφραγιστικού υλικού για τη διατύπωση ορισμένων παρατηρήσεων που αφορούν στο αυτοκρατορικό ενδιαφέρον για τη βόρεια Θράκη (Μυσία Δευτέρα ή Κάτω Μυσία, Αιμίμοντος, Θράκη), σε προσωπογραφικά προβλήματα, στη βυζαντινή παρουσία στις παραπάνω επαρχίες και στη

λειτουργία του βυζαντινού κρατικού μηχανισμού στην περιοχή κατά τον 6ο και τον 7ο αιώνα.

Ο I. Jordanov εμπλουτίζει σημαντικά τον αριθμό των αυτοκρατορικών σφραγίδων που βρέθηκαν στα εδάφη της σημερινής Βουλγαρίας. Ιδιαίτερης αναφοράς χρήζουν οι σφραγίδες του Ιουστινιανού Α' (527-565), ο αριθμός των οποίων είναι πράγματι εντυπωσιακός. Συγκεκριμένα, δημοσιεύονται 22 νέα μολυβδόβουλλα και επανεκδίδονται άλλες 19 σφραγίδες του αυτοκράτορα², τις οποίες επιχειρήσαμε να εντάξουμε στα διοικητικά όρια των βυζαντινών επαρχιών της διοικήσεως Θράκης ανάλογα με τον τόπο εύρεσής τους. Οι περισσότερες από αυτές, επτά ή εννέα τον αριθμό, εντοπίστηκαν στα εδάφη της Μυσίας Δευτέρας³. Σε αυτές θα πρέπει να προσθέσουμε πέντε ακόμη μολυβδόβουλλα που βρέθηκαν σε περιοχές της βορειοανατολικής και της βόρειας Βουλγαρίας⁴, οι οποίες ανήκαν διοικητικά στην επαρχία Κάτω Μυσίας. Επιπλέον πέντε σφραγίδες ανακαλύφθηκαν στην επαρχία Θράκης⁵, τέσσερις στην επαρχία Αιμιμόντου⁶, ενώ για τις υπόλοιπες δεν γνωρίζουμε τον τόπο προέλευσής τους.

* Η παρούσα μελέτη αποτελεί ανεπτυγμένη μορφή της ανακοίνωσης που παρουσιάστηκε κατά τις εργασίες του ΛΑ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου της Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας (Θεσσαλονίκη, 28-30 Μαΐου 2010).

1. I. Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, III/1-2, Σόφια 2009.
2. Jordanov, *ό.π.*, 4-44b.
3. Περιοχή Targovishte, ανατολικά του Shumen (Jordanov, *ό.π.*, αρ. 8), Sushina, νοτίως της Πρεσλάβας (αρ. 9), Sherba Reserve, νοτιοδυτικά της Βάρνας (αρ. 18, 19), Krasen, νοτίως του φρουρίου Sexaginta Prista (αρ. 22), κοντά στην περιοχή Πρεσλάβας (αρ. 23), στη Silistra (Δορόστολον) (αρ. 5) και ενδεχομένως στις περιοχές Nevsha (δυτικά της Οδησσού) (αρ. 35) και Provadia (νοτιοανατολικά της Nevsha) (αρ. 44b).
4. Jordanov, *ό.π.*, αρ. 33-34, 41-43.
5. Περιοχές Gradishteto (Simeonovgrad) (Jordanov, *ό.π.*, αρ. 10), στην απέναντι όχθη από την Κωνσταντία (βλ. P. Soustal, *Thrakien (Thrakē, Rodopē und Haimimontos)*, [TIB 6], Βιέννη 1991, 314. F. Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, Καίμπριτζ 2006, 292) και Haskovo-Harmanli (Jordanov, *ό.π.*, αρ. 15). Για το Haskovo, που βρίσκεται 55 χιλιόμετρα νοτίως και νοτιοδυτικά της Βερόης, και το Harmanli, που βρίσκεται 28 χιλιόμετρα ανατολικά του Haskovo, βλ. Soustal, *ό.π.*, 281. Σφραγίδες του Ιουστινιανού βρέθηκαν επίσης στη Φιλιπούπολη (Plovdiv) (Jordanov, *ό.π.*, αρ. 30, 37) και τη Βερόη (Stara Zagora) (αρ. 44).
6. Στο Primorsko (βλ. Soustal, *ό.π.*, 317) (περιοχή Πύργου) (Jordanov, *ό.π.*, αρ. 6), στο χωριό Kosharica (βλ. P. Soustal, *ό.π.*, 317) στην περιοχή της Μεσημβρίας (Nesebar) (Jordanov, *ό.π.*, αρ. 38) και στην Αγχιάλο (Pomorie) (αρ. 39). Μία σφραγίδα βρέθηκε κο-

Η διασπορά σφραγίδων του Ιουστινιανού στις δύο παραπάνω επαρχίες και στη *Μυσία Δευτέρα*⁷, σε συνδυασμό με τα 13 μολυβδόβουλλα του αυτοκράτορα που βρέθηκαν στη *Μικρά Σκυθία*⁸, αντικατοπτρίζουν την εργώδη προσπάθεια του Ιουστινιανού μέσω εγγράφων εντολών και οδηγιών για τη νευραλγική περιοχή της βόρειας *Θράκης*, που γνώρισε έντονη στρατιωτική κινητοποίηση⁹. Άλλωστε, όπως είναι γνωστό, ο αυτοκράτορας δημιούργησε μία νέα *επαρχότητα*, την *quaestura exercitus*, που περιελάμβανε τις παραδουνάβιες *επαρχίες Μικράς Σκυθίας* και *Μυσίας Δευτέρας* καθώς και τις νότιες παραθαλάσσιες και νησιωτικές περιοχές *Καρίας*, *Κυκλάδων νήσων* και *Κύπρου*, με πρωτεύουσα την Οδησό (σημ. Βάρνα) της *Μυσίας Δευτέρας*. Κύριος στόχος της μεταρρύθμισης ήταν η οικονομική στήριξη των βορείων *επαρχιών* και η εξασφάλιση του απρόσκοπτου εφοδιασμού των στρατιωτών που υπερασπιζόνταν το σύνορο του Κάτω Δούναβη¹⁰.

Είναι, επίσης, εντυπωσιακό ότι μέχρι πριν από λίγα χρόνια δεν είχαν δημοσιευθεί σφραγίδες του Ιουστινιανού που προέρχονταν από τις παραπάνω *επαρχίες*, πλην της *Μικράς Σκυθίας* λόγω των συστηματικότερων ερευνών των Ρουμάνων αρχαιολόγων και σφραγιδολόγων· η δημοσίευση, ωστόσο, των παραπάνω μολυβδοβούλλων, κυρίως από τον Ι. Jordanon, αποκαθιστά εκτός των άλλων την ισορροπία της προηγούμενης ανισομερούς διασποράς των σφραγίδων του αυτοκράτορα που, όπως φαίνεται, δεν οφειλόταν σε ιστορικούς παράγοντες.

Εντός των ορίων της *επαρχίας Κάτω Μυσίας* έχουν εντοπιστεί και ορισμένες σφραγίδες που ανήκουν σε αυτοκράτορες του 7ου αιώνα. Συγκεκριμένα, ο Ι. Jordanon εκδίδει μία αδημοσίευτη σφραγίδα του Φωκά (602-610), που βρέθηκε στην περιοχή του Shumen¹¹, και αναδημοσιεύει δύο βούλλες του Κωνσταντίνου Δ' (668-685), που ανακαλύφθηκαν στο Δορόστολον¹² και στο χωριό Tsarevtsi (του δή-

-
- νά στο χωριό Melnitsa (περιοχή Elkhovo) (αρ. 44a). Για την οχυρή θέση Melnitsa, που βρίσκεται στον άξονα μεταξύ Αδριανουπόλεως και Διοσπόλεως (Soustal, *ό.π.*, 353), από όπου προέρχονται και άλλες μεταγενέστερες σφραγίδες βλ. και Ι. Jordanon, «Byzantine Lead Seals from the Village of Melnitsa (district of Elkhovo, Bulgaria)», *Studies in Byzantine Sigillography* 7 (2002) 21-57, 21-22.
7. Από την περιοχή αυτή, ίσως προέρχονται και ορισμένες από τις σφραγίδες που ανήκουν στην ιδιωτική συλλογή V. Panteleev από τη Βάρνα. Βλ. Jordanon, *ό.π.* (σημ. 1) 25-29.
 8. Βλ. F. Curta, «Quaestura Exercitus: The Evidence of Lead Seals», *Acta Byzantina Fennica* (2002) 9-26, αρ. 4, 67, 69, 71, 74-76 και 15 σημ. 20. Βλ. και I. Barnea, «Sceaux byzantins inédits de Dobroudja», *Revue des études sud-est européennes* 24.2 (1986) 117-125, αρ. 2 (118-119), ο οποίος υπολογίζει τον αριθμό των σφραγίδων του Ιουστινιανού, που βρέθηκαν στην Τόμι (7), το Νοβιόδουον (3), τη Sucidava (1), την ευρύτερη περιοχή της Μικράς Σκυθίας (1) και το Δορόστολον (1), συνολικά σε δεκατρείς. Σε αυτές θα πρέπει να προσθέσουμε και μία ακόμη που δημοσιεύτηκε από τη V. Gerassimova-Tomova, «Bleiplomben aus Durostorum (Mit 1 Abb. und 10 Umzeichnungen)», στον τόμο: R. Pillinger – A. Pülz – H. Vettters (επιμ.), *Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, [Österreichische Akademie der Wissenschaften. Schriften der Balkan-Kommission. Antiquarische Abteilung 18], Βιέννη 1992, 69-72, κυρίως 70, και πιθανόν ανήκει στον Ιουστινιανό. Πρβλ. Α. Γκουτζιουκώστας – Ξ. Μονιάρος, *Η περιφερειακή διοικητική αναδιοργάνωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τον Ιουστινιανό Α' (527-565): Η περίπτωση της Quaestura Iustiniana Exercitus*, [Εταιρεία Βυζαντινών Ερευνών 22], Θεσσαλονίκη 2008, 160.
 9. Βλ. και τα σχόλια του Jordanon, *ό.π.* (σημ. 1) 81.
 10. Για την quaestura exercitus βλ. Γκουτζιουκώστας – Μονιάρος, *ό.π.* (σημ. 8). Βλ. και τη σχετική βιβλιοκρισία του Γ. Καρδαρά, *Σύμμεικτα* 19 (2009) 1-4.
 11. Jordanon, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 49. Βλ. και W. Seibt, *Byzantinische Bleisiegel in Österreich, 1. Teil: Kaiserhof*, [Österreichische Akademie der Wissenschaften. Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik II/1], Βιέννη 1978, αρ. 10, ο οποίος χρονολογεί μία παρόμοια σφραγίδα του Φωκά το 602-606 ή ακόμη και το 602-603 λόγω της απεικόνισης των περπενδουλιών που κρέμονται από το στέμμα του αυτοκράτορα, στοιχείο που παρατηρείται και στα πρώιμα νομίσματα του Φωκά. Βλ. W. Hahn, *Moneta Imperii Byzantini, 2. Teil: von Justinus II. bis Phocas (565-610)*, [Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission, IV], Βιέννη 1975, 76 κ.ε. Πρβλ. και J. Nesbitt, with the assistance of Cécile Morisson, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, τ. 6: Emperors, Patriarchs of Constantinople, Addenda*, Ουάσινγκτον 2009, αρ. 11.1.
 12. Jordanon, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 51 (CONS|TANTINOS|CONSTANTOS|C(=KAI) ANASTASI|A) [B]ASILIS RO[MAION]), ο οποίος ακολουθεί την άποψη του πρώτου εκδότη της βούλλας I. Barnea, που τοποθετεί τη σφραγίδα το 679-680 με βάση την τιτλοφορία του αυτοκράτορα και τα ιστορικά δεδομένα. Βλ. I. Barnea, «Sceau de Constantin IV empereur de Byzance, trouvé à Durostorum», *Revue Roumaine d'Histoire* 4 (1981) 625-628. Του ίδιου, «Sigillii byzantine de la Durostorum-Dorostolon», *Pontica* 15 (1982) 201-212, αρ. 4. Ο Ι. Jordanon σημειώνει, επίσης, ότι η ανακάλυψη της σφραγίδας στο Δορόστολον μαρτυρεί τα μέτρα της βυζαντινής κυβέρνησης για τους νεήλυδες Βουλγάρους. Κατά τη γνώμη μας, η εύρεση της βούλλας στο Δορόστολον πρέπει να συνδεθεί με την αποστολή έγγραφων εντολών του αυτοκράτορα προς τις βυζαντινές αρχές της περιοχής, χωρίς να γνωρίζουμε αν αυτές αφορούσαν την αντιμετώπιση των Βουλγάρων. Βλ. εξάλλου και Seibt, *ό.π.* (σημ. 11) 75-76, ο οποίος τοποθετεί τη σφραγίδα στις αρχές της βασιλείας του Κωνσταντίνου Δ', λόγω της κοπής νομισμάτων κατά το ίδιο διάστημα, στα οποία επίσης αναγράφεται το

μου Ανρεν), νοτιοδυτικά της Οδησσού¹³. Οι σφραγίδες αυτές μαρτυρούν τη βυζαντινή παρουσία στην περιοχή μέχρι τη βουλγαρική εισβολή νοτίως του Δούναβη το 680¹⁴.

Από την περιοχή της Οδησσού προέρχεται, κατά πάσα πιθανότητα, ακόμη μία σφραγίδα, όπως τουλάχιστον αναφέρει ο I. Jordanov. Πρόκειται για το μολυβδόβουλλο του *μαγίστρου* Βώνου, που φέρει σταυρόσχημο μονόγραμμα και χρονολογείται τον 6ο με 7ο αιώνα¹⁵. Έχει προταθεί από τον εκδότη ότι ο κάτοχος της σφραγίδας, που μαρτυρείται και σε άλλα τρία πανόμοια δείγματα, είναι ο γνωστός από τις πηγές *μάγιστρος* Βώνος¹⁶, που ανέλαβε την υπεράσπιση της Κωνσταντινούπολης κατά τη συντονισμένη Αβαροπερσική πολιορκία του 626¹⁷. Αν πράγματι ισχύει αυτή η ταύτιση, τότε η σφραγίδα πρέπει να χρονολογηθεί ακριβέστερα κατά το διάστημα 626-627, οπότε γνωρίζουμε από τις μαρτυρίες των αφηγηματικών πηγών ότι ο Βώνος ήταν *μάγιστρος*¹⁸. Η επιστολή, στην οποία ήταν συνημ-

μένη η σφραγίδα, ενδεχομένως, συνδέεται με τις συνεννοήσεις των Βυζαντινών για την προετοιμασία λίγο πριν από την πολιορκία ή και μετά τη λύση της, καθώς το δίκτυο επικοινωνίας μέσω θαλάσσης από την Κωνσταντινούπολη προς την Οδησσό βρισκόταν ακόμη σε ισχύ. Πρέπει, ακόμη, να σημειωθεί ότι έχει δημοσιευθεί από τον D. Metcalf μία παρόμοια σφραγίδα του Βώνου από τη συλλογή του Μουσείου της Κύπρου, που μάλλον βρέθηκε στο νησί¹⁹. Ενδεχομένως, δηλαδή, ο *μάγιστρος* Βώνος να είχε επικοινωνία τόσο με το βόρειο όσο και με το νότιο τμήμα της *quaestura exercitus* ενόψει της υπεράσπισης της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας ή και αργότερα.

Επιπλέον, αν πράγματι το μολυβδόβουλλο εντοπίστηκε στην πρωτεύουσα της *quaestura exercitus*, τότε αποδυναμώνεται η άποψη ότι η Οδησσός καταστράφηκε εκ βάθρων το 613/614 και δεν ξανακατοικήθηκε ποτέ μέχρι τα μέσα του 11ου αιώνα²⁰, θεωρία που βασίζεται στην ανακάλυψη ενός

πατρώνυμο του αυτοκράτορα. Βλ. W. Hahn, *Moneta Imperii Byzantini*, 3. Teil: von Heraclius bis Leo III. / Alleinregierung (610-720), [Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission X], Βιέννη 1981, 148.

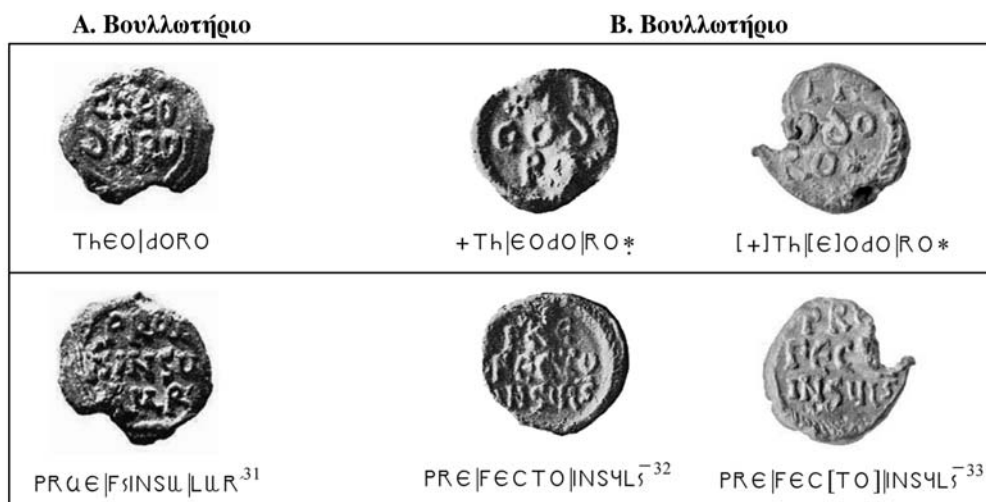
13. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 52, ο οποίος χρονολογεί τη σφραγίδα το 681-685, με βάση και άλλους παρόμοιους τύπους σφραγίδων του αυτοκράτορα που τοποθετούνται αυτό το διάστημα, καθώς ο Κωνσταντίνος απεικονίζεται μόνος του, χωρίς του αδελφούς του Ηράκλειο και Τιβέριο, οι οποίοι εκθρονίστηκαν οριστικά τον Σεπτέμβριο με Δεκέμβριο του 681. Βλ. για παράδειγμα W. Seibt – Marie Luise Zarnitz, *Das byzantinische Bleisiegel als Kunstwerk*, Βιέννη 1997, 1.1.3. I. Sokolova, *Byzantine Imperial Seals. The Catalogue of the Collection*, Αγία Πετρούπολη 2007, 57-58. G. Zacos – A. Vegler, *Byzantine Lead Seals*, τ. Α', μέρη 1-3, Βασιλεία 1972, αρ. 21-22. J. Nesbitt, *ό.π.* (σημ. 11) 50 και αρ. 23.1-23.7. Κατά την άποψή μας, η σφραγίδα του Κωνσταντίνου, ενδεχομένως, συνδέεται με τη στρατιωτική κινητοποίηση των Βυζαντινών, προκειμένου να αναχαιτίσουν τους Βουλγάρους, και επομένως, θα μπορούσε να χρονολογηθεί, ίσως, το 680. Εξάλλου, μία χρονολόγηση λίγο πριν από το 681 δεν μπορεί να αποκλειστεί με βάση και τα νομισματικά δεδομένα. Βλ. Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection II: Phocas to Theodosius III*, Ουάσινγκτον 1968, 513-516. Πβλ. Seibt, *ό.π.* (σημ. 11) 77. J. Nesbitt, *ό.π.* (σημ. 11) αρ. 23.1.
14. Βλ. και Γκουτζουκώστας – Μονίαρς, *ό.π.* (σημ. 8) 217-226 με πηγές και βιβλιογραφία.
15. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2236.
16. Σύμωνα με τη νεότερη έρευνα ο Βώνος κατείχε το αξίωμα του *magister militum praesentalis*. Βλ. J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, τ. ΙΙΑ και τ. ΙΙΒ (527-641), Καίμπριτζ 1992, ΙΙΑ (Bonus 5) 242-243. W. Kaegi, *Heraclius Emperor of Byzantium*, Καίμπριτζ 2003, 134. Αντίθετα κατά τον J. F. Haldon, που ακολουθεί την παλαιά άποψη των E. Stein και J. B. Bury, ο Βώνος ήταν *μάγιστρος των οφφικίων*, που είναι κατά τη γνώμη μας και το πιθανότερο. Βλ. J. F. Haldon, *Byzantine Praetorians: An Administrative, Institutional and Social Survey of the Opsikion and Tagmata c. 580-900*, [Ποικίλα Βυζαντινά 3], Βόνην 1984, 444-446 (σημ. 361) με πηγές και βιβλιογραφία.
17. Για την πολιορκία βλ. W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.*, Μόναχο 1988, 248-254 με πηγές και βιβλιογραφία. J. D. Howard-Johnston, «The Siege of Constantinople in 626», στον τόμο: C. Mango – G. Dagron (επιμ.), *Constantinople and its Hinterland, Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993* [Society for the Promotion of Byzantine Studies 3]. Aldershot – Brookfield 1995, 131-142. Kaegi, *ό.π.* (σημ. 16) 133-141. M. Hurbanič, «Obliehanie Konštantínopolu roku 626 v byzantskej historiografii I. História a legenda avarského útoku na Konštantínopol roku 626 v Chronografii Theofana Homologéta (Die Belagerung von Konstantinopel im Jahre 626 in der Chronik des Theophanes Homologetes)», *Byzantinoslovaca* 1 (2006) 52-85, με βιβλιογραφία.
18. Βλ. Martindale, *ό.π.* (σημ. 16) ΙΙΑ (Bonus 5) 242-243 με πηγές.
19. D. M. Metcalf, *Byzantine Lead Seals from Cyprus*, [Cyprus Research Centre. Texts and Studies of the History of Cyprus XLVII], Λευκωσία 2004, αρ. 657.
20. Βλ. I. Lazarenko, «Numismatical Data about the Time when during the Reign of Emperor Heraclius Odessos was burned down», *Izvestija na Narodnija muzej Varna (= Bulletin du Musée national de Varna)* 34-35 (49-50) (1998-1999) 150-166. Πβλ. και A. Minchev, «Early Christian Double Crypt with Reliquaries at Khan Krum Street in Varna (ancient Odessos)», στον τόμο: *Early Christian Martyrs and Relics and their Veneration in East and West, International Conference, Varna, November 20th-23th, 2003, Acta Musei Varnaensis IV*, Βάρνα 2006, 229-256, κυρίως 235.

στρώματος καταστροφής μίας πρωτοβυζαντινής οικίας της πόλης, όπου βρέθηκαν νομίσματα του αυτοκράτορα Ηρακλείου, αλλά δεν φαίνεται να συνάδει με τα ιστορικά δεδομένα²¹.

Όσον αφορά τη σταδιοδρομία του Βώνου, ο I. Jordanon υποστηρίζει ότι ο γνωστός μάγιστρος ταυτίζεται με τους ομώνυμους του, κατόχους άλλων σφραγίδων, που φέρουν τους τιμητικούς τίτλους του *υπάτου* (550-650)²², του *πατρικίου* (550-650)²³, του *από επάρχων* (550-650)²⁴ και πιθανότατα του αξιώματος του *υπάρχου*²⁵. Ο κάτοχος ορισμένων από τις παραπάνω βούλλες ίσως είναι πράγματι το ίδιο πρόσωπο, διότι γνωρίζουμε ότι ο Βώνος έφερε τον τίτλο του *πατρικίου* (622-626 ή 627;)²⁶. Όσον αφορά όμως τον *ύπατο* και τον *ύπαρχο* Βώνο, καθώς και τον ομώνυμό τους *από επάρχων*, η ταύτισή τους με τον γνωστό μάγιστρο δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί από τις μαρτυρίες των αφηγηματικών πηγών²⁷. Κατά τη γνώμη μας, η σφραγίδα του *υπάρχου* Βώνου, που δημοσιεύει ο G. Zacos, πρέπει να ανήκει, ενδεχομένως, σε κάποιον *έπαρχο πόλεως* ή *έπαρχο*

πραιτωρίων ή κάποιου άλλου είδους *έπαρχο*, καθώς δεν γνωρίζουμε αν ο *μάγιστρος* Βώνος διορίστηκε σε οποιαδήποτε από αυτές τις θέσεις. Η σφραγίδα του *υπάρχου* Βώνου θα μπορούσε μάλιστα να αποδοθεί στον πρώτο *quaestor exercitus* και κατά πάσα πιθανότητα πρώην *έπαρχο* *Ιλλυρικού* Βώνο²⁸, αν ευσταθεί μία προγενέστερη από τα μέσα του 6ου αιώνα χρονολόγηση της βούλλας. Στον ίδιο θα μπορούσε, ενδεχομένως, να ανήκει και η σφραγίδα του *από επάρχων*, τίτλο που ίσως έλαβε ως αφυπηρητής στον θώκο αυτό, καθώς γνωρίζουμε ότι είχε διοριστεί δύο φορές στο αξίωμα του *επάρχου των πραιτωρίων*.

Με βεβαιότητα, ωστόσο, ανήκει σε έναν *quaestor exercitus* η αδημοσίευτη σφραγίδα του *praefectus insularum*²⁹ Θεοδώρου από τη συλλογή του V. Panteleev (Varna, αρ. 480) που εκδίδει ο I. Jordanon³⁰. Πρόκειται για ένα ακόμη μολυβδόβουλλο που προέρχεται κατά τη γνώμη μας από το δεύτερο από τα δύο γνωστά έως σήμερα βουλλωτήρια του αξιωματούχου, τα οποία παραθέτουμε στη συνέχεια:

21. Γκουτζιουκώστας – Μονίαρος, *ό.π.* (σημ. 8) 221-222.

22. Zacos – Veglery, *ό.π.* (σημ. 13) αρ. 294. Πβλ. Martindale, *ό.π.* (σημ. 16) IIIA (Bonus 6).

23. Zacos – Veglery, *ό.π.* (σημ. 13) αρ. 296. Βλ. και Κ. Κωνσταντόπουλος, *Βυζαντινάκα Μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου*, Αθήνα 1917, αρ. 452^a, όπου δημοσιεύεται μία σφραγίδα του *πατρικίου* Βώνου. Μία παρόμοια σφραγίδα δημοσιεύουν και οι Zacos – Veglery, *ό.π.*, αρ. 2866. Ωστόσο, οι δύο τελευταίες σφραγίδες δεν μπορούν να χρονολογηθούν πριν από το τελευταίο τέταρτο του 7ου αιώνα, λόγω της χρήσεως της δοτικής («Θεοτόκε βοήθει Βώνω πατρικίω») (βλ. και παρακάτω σημ. 34), και, επομένως, στην περίπτωση αυτή δεν πρόκειται για τον *μάγιστρο* Βώνο αλλά μάλλον για άλλο πρόσωπο.

24. Zacos – Veglery, *ό.π.* (σημ. 13) αρ. 2865. Πβλ. Martindale, *ό.π.* (σημ. 16) IIIA (Bonus 10).

25. Zacos – Veglery, *ό.π.* (σημ. 13) αρ. 293.

26. Βλ. Martindale, *ό.π.* (σημ. 16) IIIA 242-244 (Bonus 5), (Bonus 8) 245. Βλ. παραπάνω σημ. 23.

27. Βλ. Martindale, *ό.π.* (σημ. 16) IIIA 242-244 (Bonus 5).

Ο αριθμός των σφραγίδων του Θεοδώρου ανέρχεται επομένως σε έξι, γεγονός που επιβεβαιώνει την άποψη ότι πρόκειται για τον επικεφαλής μίας αρχής με έντονη δραστηριότητα, χαρακτηριστικό που συνάδει με την υπηρεσία του *επάρχου των πραιτωρίων*, όπως ήταν και εκείνη του *quaestor exercitus*. Η χρονολόγηση της βούλλας με καθαρά σφραγιστικά κριτήρια, και συγκεκριμένα λόγω της χρήσεως της δοτικής³⁴, τοποθετείται στο τελευταίο τέταρτο του 7ου αι. ή τις αρχές του 8ου αιώνα, γεγονός που παρατείνει τη διάρκεια ζωής της *quaestura exercitus* τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 7ου αιώνα³⁵.

2. Επιπλέον, δημοσιεύονται για πρώτη φορά ή επανεκδίδονται από τον I. Jordanov μία σειρά από σφραγίδες με επιγραφές και κυρίως με μονογράμματα (κιβωτιόσημα και σταυρόσημα)³⁶, που χρονολογούνται κατά τους 6ο με 7ο αιώνες και αναλύονται σε κύρια ονόματα, χωρίς να γνωρίζουμε κάτι περισσότερο για την ιδιότητα των κατόχων τους. Οι βούλλες αυτές αποκαλύπτουν εκτός των άλλων την ύπαρξη ενός δικτύου επικοινωνίας, το οποίο, όπως φαίνεται, απλωνόταν σε όλες σχεδόν τις *επαρχίες της διοικήσεως Θράκης*³⁷. Τα σημεία εύρεσης των σφραγίδων στο Δορόστολον³⁸, στην ευρύτερη περιοχή της Οδησσού³⁹, κοντά στη Διονυσό-

-
28. D. Feissel, «Un rescrit de Justinien découverte à Didymes (1er avril 533)», *Chiron* 34 (2004) 285-365, κυρίως 336-337. Πβλ. Γκουτζιουκώστας – Μονιάρος, *ό.π.* (σημ. 8) 189-192.
29. Για την ταύτιση του *praefectus insularum* με τον *quaestor exercitus* βλ. A. Gkoutzioukostas, «Published Lead Seals Concerning Quaestura Exercitus», στον τόμο: I. Jordanov κ.ά. (επιμ.), *Proceedings of the International Symposium, Dedicated to the Centennial of Dr. Vassil Haralanov, Held in Shumen in September the 13th-15th 2007*, Shumen 2008, 109-118, κυρίως 111-113. Γκουτζιουκώστας – Μονιάρος, *ό.π.* (σημ. 8) 107-111.
30. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 1281. Βλ. και I. Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, τ. 1: *Byzantine Seal with Geographical Names*, Σόφια 2003, αρ. 37.1 (5ος-6ος αι.). Του ίδιου, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 1280, όπου δημοσιεύει μία σφραγίδα του *praefectus insularum* Θεοδώρου (από βουλγαρική ιδιωτική συλλογή) χωρίς φωτογραφία, η οποία, σύμφωνα με τον I. Jordanov προέρχεται από διαφορετικό βουλλωτήριο, αλλά κάτι τέτοιο δεν είναι βέβαιο. Πβλ. και Γκουτζιουκώστας – Μονιάρος, *ό.π.* (σημ. 8) 166 σημ. 558.
31. M. Rostovtsev – M. Prou, *Catalogue des plombs de l'antiquité du moyen âge et des temps modernes conservés au département des médailles et antiques de la Bibliothèque Nationale*, Παρίσι 1900, αρ. 825. G. Cantacuzène, «Poids inédits trouvés dans la Petite Scythie», *Dacia* 3-4 (1927-1932) 602-611, αρ. 1. Πρβλ. και *Studies in Byzantine Sigillography* 5 (1998) 45. Zacos – Vegler, *ό.π.* (σημ. 13) αρ. 2928 (6ος αι.). Ευχαριστώ τον καθηγητή κύριο J.-Cl. Cheynet που μου επέτρεψε να δημοσιεύσω τη φωτογραφία της παραπάνω βούλας.
32. Κ. Κωνσταντόπουλος, *Βυζαντινά Μολυβδόβουλλα. Συλλογή Αναστασίου Κ. Π. Σταμούλη*, Αθήνα 1930, αρ. 3 (μεταξύ 6ου και 7ου αιώνα). Ευχαριστώ το Νομισματικό Μουσείο Αθηνών και τη διεθύντριά του κυρία Δέσποινα Ευγενίδου που μου παραχώρησαν την άδεια να δημοσιεύσω τη φωτογραφία της σφραγίδας που ανήκει στη συλλογή του Μουσείου.
33. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 1281. Ευχαριστώ τον καθηγητή κύριο I. Jordanov που μου επέτρεψε τη δημοσίευση της φωτογραφίας του μολυβδόβουλλου.
34. Για τη χρήση της δοτικής στις σφραγίδες ως στοιχείο χρονολόγησής τους από το τελευταίο τέταρτο του 7ου και εξής βλ. W. Seibt, «Zur Problematik byzantinischer Monogrammsiegel. Mit Berücksichtigung der späten Entwicklung», *Studies in Byzantine Sigillography* 3 (1993) 19-28, κυρίως 21. I. Λεοντιάδης, *Μολυβδόβουλλα του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης*, [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 40] Θεσσαλονίκη 2006, 35, 39. – J.-Cl. Cheynet, *La société byzantine. L'apport des sceaux*, [Bilans de Recherche – 3/1] Παρίσι 2008, 62. Πρβλ. και N. Oikonomides, *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*, Ουάσιγκτον 1986, 36, αρ. 23.
35. Γκουτζιουκώστας – Μονιάρος, *ό.π.* (σημ. 8) 217-232.
36. Τα κιβωτιόσημα μονογράμματα είναι τα παλαιότερα και χρησιμοποιούνται από τον 5ο έως και τις αρχές του 7ου αιώνα, ενώ τα σταυρόσημα μονογράμματα εμφανίζονται στο πρώτο τέταρτο του 6ου αιώνα και στη συνέχεια κυριαρχούν μέχρι και τον 8ο αιώνα. Βλ. W. Seibt, «Monogramm», στον τόμο: *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, τ. 6, Στουτγκάρδη 1999, 590-614, κυρίως 592-594. Λεοντιάδης, *ό.π.* (σημ. 34) 38-39.
37. Στη συνέχεια θα παραθέσουμε τις σφραγίδες, για τις οποίες γνωρίζουμε τα ακριβή σημεία εύρεσης. Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι ο I. Jordanov επανεκδίδει ή δημοσιεύει για πρώτη φορά και πολλές άλλες σφραγίδες που προέρχονται από ιδιωτικές συλλογές, οι περισσότερες εκ των οποίων βρέθηκαν, πιθανότατα, σε περιοχές της Βουλγαρίας. Βλ. για παράδειγμα τον μεγάλο αριθμό των μολυβδοβούλλων από την ιδιωτική συλλογή V. Panteleev από τη Βάρνα (Οδησός) [Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2231, 2233, 2240, 2241, 2245, 2247, 2253, 2258, 2267, 2278-2280, 2297, 2299, 2316, 2317, 2320, 2321, 2326, 2398-2416] και την πρώην ιδιωτική συλλογή Nikolay Nikolov από το Razgrad (Άβριττος) (αρ. 2237, 2250, 2263, 2265, 2266, 2267A, 2272, 2277, 2281, 2283, 2284, 2294, 2322, 2372, 2373, 2374, 2375, 2378, 2382, 2384, 2385].
38. Βλ. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) που επανεκδίδει τις παρακάτω σφραγίδες: αρ. 2232 (Ανδρέας) (στην απέναντι από τη Σιλίστρα όχθη του Δούναβη), αρ. 2248 (Γρηγόριος), αρ. 2249 (Επιφάνιος) (περιοχή Călărași-Silistra), αρ. 2252 (Ζάρμος) (περιοχή Călărași-Silistra), Θεόδωρος (αρ. 2256). Από την περιοχή της Σιλίστρας, ίσως, προέρχεται και μία ακόμη νέα σφραγίδα με αδιάγνωστο μονόγραμμα (αρ. 2330).
39. Σε φρούριο κοντά στη θέση Sherba Reserve, στο χωριό Grozdevo (Grozdyovo) (νοτιοδυτικά της Βάρνας): Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2328 και αρ. 2329, όπου δημοσιεύονται για πρώτη φορά δύο σφραγίδες με αδιάγνωστα μονογράμματα. Σε οχυρές θέσεις κοντά

πολη (Balchik)⁴⁰, στην περιοχή του σημερινού Shumen⁴¹, στην είσοδο της κλεισούρας των Βερεγάνων⁴², στην περιοχή της Αβρίττου (Razgrad)⁴³, κοντά στις Νόβαι (Svishtov)⁴⁴, στο παραδουνάβιο φρούριο Sexaginta Prista (Russe)⁴⁵, νοτιοανατολικά της Πρεσλάβας⁴⁶ και στην ευρύτερη περιοχή της βορειοανατολικής Βουλγαρίας⁴⁷, τεκμηριώνουν τη βυζαντινή παρουσία στην περιοχή της *Κάτω Μυ-*

σίας την περίοδο από τον 6ο έως τον 7ο αιώνα. Τέτοιου είδους σφραγίδες έχουν ανακαλυφθεί επίσης στην *επαρχία Θράκης* και συγκεκριμένα στην περιοχή της Φιλιπούπολης⁴⁸, κοντά στη Στίλβνο (Sliven)⁴⁹ και νοτίως της Βερόης⁵⁰, στα εδάφη της *επαρχίας Αιμιμόντου*⁵¹, όπως στην Αγχιάλο (Pomorie)⁵², τη Μεσημβρία (Nesebar)⁵³ και τον Πύργο (Burgas)⁵⁴, καθώς και στην *επαρχία Ροδόπης*⁵⁵. Πα-

-
- στο χωριό Dobri Dol (νοτιοδυτικά της Βάρνας): Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2243 και αρ. 2244 (Γεώργιος), αρ. 2268 (Ιούστος) (αναδημοσιεύονται). Βλ. και Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2419, 2420, όπου εκδίδονται δύο νέα μολυβδόβουλλα με αδιάγνωστα μονογράμματα, που ίσως προέρχονται από την πόλη Provadia (δυτικά της Οδησσού), βλ. Soustal, *ό.π.* (σημ. 5) 111, 416. Εκτός από τις σφραγίδες με μονογράμματα, στο χωριό Arkonva, νοτίως της Provadia, βρέθηκε μία νέα σφραγίδα με αδιάγνωστες επιγραφές στον εμπροσθότυπο και τον οπισθότυπο (Jordanov, *ό.π.*, αρ. 3195).
40. Στο χωριό Dvorla στην περιοχή Dobrich (βορείως της Βάρνας και της Διονυσοπόλεως): Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2239 (Γεώργιος), αρ. 2251 (Ευσέβιος), αρ. 2285 (Ιωάννης) (αναδημοσιεύονται). Στο χωριό Batono (ανατολικά της Διονυσοπόλεως): Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2337 (σφραγίδα με αδιάγνωστο μονόγραμμα) (επανεκδόση) και κοντά στη Διονυσόπολη, στην τοποθεσία Smetishteto (κοντά στη Διονυσόπολη): Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2338 (μολυβδόβουλλο με αδιάγνωστο μονόγραμμα) (αναδημοσίευση).
41. Βλ. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2234, όπου δημοσιεύει μία νέα σφραγίδα (Ανδρόνικος) και αρ. 2377, 2380, 2381, όπου επανεκδίδει τρία μολυβδόβουλλα με αδιάγνωστα μονογράμματα. Σφραγίδες βρέθηκαν επίσης στο χωριό Kovachevets, δυτικά του Shumen (στην περιοχή του Porono): Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2259, όπου επανεκδίδεται ένα χάλκινο εγχάρακτο δακτυλίδι (bronze signet ring) ενός Θεοδώρου, και στην περιοχή Targhoviste: Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2261 (Θεόδωρος) (αναδημοσίευση). Σε οχυρή θέση (τοποθεσία Stan) κοντά στο Novi Pazar (βορειοανατολικά του Shumen) εντοπίστηκε ένα χρυσό εγχάρακτο δακτυλίδι του Ωνωρίου (αδημοσίευτο). Βλ. Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2307.
42. Στο φρούριο Rish, που βρίσκεται νοτίως του Shumen και νοτιοδυτικά της Οδησσού: Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2341, όπου δημοσιεύεται για πρώτη φορά μία σφραγίδα με αδιάγνωστο μονόγραμμα (Ιωάννης ή Λέων). Για την κλεισούρα των Βερεγάνων βλ. και Soustal, *ό.π.* (σημ. 5) 202, 420.
43. Στο χωριό Miladinovtsi (νοτίως της Αβρίττου): Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2282 (Ιωάννης) (αναδημοσίευση).
44. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2286, όπου δημοσιεύεται μία άγνωστη μέχρι πρότινος σφραγίδα του Ιωάννη.
45. Στο χωριό Krasen (νοτίως του παραδουνάβιου φρουρίου Sexaginta Prista): Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2325, όπου επανεκδίδεται μολυβδόβουλλο με αδιάγνωστο μονόγραμμα. Επίσης, κοντά στο χωριό Nova Cherna (ανατολικά του Sexaginta Prista κατά μήκος του Δούναβη): Jordanov, *ό.π.*, 2376, όπου επανεκδίδεται μολυβδόβουλλο με αδιάγνωστο μονόγραμμα.
46. Στην τοποθεσία Byal Bryag (νοτιοδυτικά της Πρεσλάβας και νοτίως του Shumen): Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2309 (Παύλος) (αδημοσίευτο). Από την περιοχή της Πρεσλάβας, ενδεχομένως, προέρχεται και μία ακόμη νέα σφραγίδα με αδιάγνωστο μονόγραμμα. Βλ. Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2851.
47. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2270 (Ιωάννης) (επανεκδόση), αρ. 2287 (Ιωάννης) (αναδημοσίευση), αρ. 2334 (σφραγίδα με αδιάγνωστο μονόγραμμα) (αδημοσίευτη).
48. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2262 (Θεόδωρος), αρ. 2295 (Κωνσταντίνος), αρ. 2388 (σφραγίδα με λεία επιφάνεια στον οπισθότυπο και ανοιχτό κανάλι), αρ. 2389-2390, 2391, 2392, 2393 (σφραγίδες που φέρουν αδιάγνωστα μονογράμματα). Όλες αυτές οι σφραγίδες είχαν δημοσιευθεί παλαιότερα από τον ίδιο ερευνητή.
49. Κοντά στο χωριό Shivachevo, 35 χιλιόμετρα δυτικά της Στίλβνου [βλ. Soustal, *ό.π.* (σημ. 5) 270]: Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2298 (Λεόντιος) (αδημοσίευτο), αρ. 2340 και αρ. 2342 (Ιωάννης ή Λέων) (αδημοσίευτες σφραγίδες με αδιάγνωστα μονογράμματα). Ακόμη, σε φρούριο κοντά στο χωριό Zlati Voynoda (νοτιοδυτικά της Στίλβνου): Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2331 και αρ. 2336, όπου αναδημοσιεύονται δύο σφραγίδες με αδιάγνωστα μονογράμματα. Από το χωριό Zlati Voynoda ή το Dobri dol (;) προέρχεται και ένα νέο μολυβδόβουλλο με αδιάγνωστο μονόγραμμα. Βλ. Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2354.
50. Στο χωριό Chernokoponovo στην περιοχή Dimitrograd: Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2238 (Γεώργιος), αρ. 2269 (Ιούστος) (αδημοσίευτες). Στην τοποθεσία Kale κοντά στο Simeonograd: Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2424 (σφραγίδα με αδιάγνωστο μονόγραμμα) (αδημοσίευτη). Στο χωριό Izvogono (περιοχή Haskovo): Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2296 (Λάζαρος) (αδημοσίευτη). Στο φρούριο Chala, 20-23 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά του Haskovo [βλ. Soustal, *ό.π.* (σημ. 5) 226]: Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2327 (αδημοσίευτη σφραγίδα με αδιάγνωστα μονογράμματα).
51. Πιθανόν από το φρούριο Melnitsa στην περιοχή Elkhovo (βορείως της Αδριανούπολεως) προέρχεται και μία σφραγίδα με αδιάγνωστο μονόγραμμα. Βλ. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2333 (αδημοσίευτη).
52. Στο χωριό Goritsa βορείως της Αγχιάλου: Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2308 (Παύλος) (αδημοσίευτη), στην περιοχή της Αγχιάλου (Pomorie mines): Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2352 (αδημοσίευτη σφραγίδα με αδιάγνωστο μονόγραμμα), στην Αγχιάλο (Pomorie): Jordanov, *ό.π.*, αρ. 2397 (αδημοσίευτο μολυβδόβουλλο με αδιάγνωστο μονόγραμμα).
53. Αδημοσίευτη σφραγίδα με αδιάγνωστο μονόγραμμα: Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2335.
54. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2422, 2423 (αδημοσίευτα μολυβδόβουλλα με αδιάγνωστα μονογράμματα). Ίσως από την ίδια περιοχή (Burgasko) προέρχονται ακόμη δύο αδημοσίευτες σφραγίδες, η μία με αδιάγνωστο μονόγραμμα (αρ. 2418) και η δεύτερη του *γραμματικού* Θεοδώρου (αρ. 2417). Ενδεχομένως από φρούριο μεταξύ των χωριών Prosenik και Razboina, στην περιοχή του Πύργου,

ρόμοιες σφραγίδες (6ος-7ος και 7ος αι.) έχουν εντοπιστεί και στην Τόμι, το Νοβιόδουνον, την Ιστρία και την ευρύτερη περιοχή της *Μικράς Σκυθίας*⁵⁶.

Ο F. Curta είχε υποθέσει για τις σφραγίδες που φέρουν παρόμοια μονογράμματα και βρέθηκαν στην *επαρχία Μικράς Σκυθίας*, ότι επρόκειτο για μολυβδόβουλλα εμπόρων⁵⁷. Ωστόσο, ορισμένα από αυτά δεν αποκλείεται να ανήκουν σε κάποιους αξιωματούχους, όπως για παράδειγμα οι σφραγίδες του Πρίσκου⁵⁸ και του Κομεντίου⁵⁹, που βρέθηκαν

σε διάφορες περιοχές της *Μυσίας Δευτέρας* και της *επαρχίας Θράκης* και, πιθανότατα, ανήκουν στους γνωστούς στρατηγούς (*magistri militum per Thracias*) που έδρασαν εκεί στα τέλη του 6ου αιώνα επί Μαυρικού (582-602)⁶⁰. Σώζονται εννέα, από δύο διαφορετικά βουλλωτήρια, σφραγίδες του Πρίσκου⁶¹ και πέντε, εκ των οποίων μία παρουσιάζεται για πρώτη φορά από τον I. Jordanov, σφραγίδες του Κομεντίου⁶², για τις οποίες ο Βούλγαρος σφραγιδολόγος δεν είναι σε θέση να εξακριβώσει αν προέρχονται όλες από το ίδιο βουλλωτήριο. Αξιοσημείω-

προέρχεται ακόμη μία αδημοσίευτη σφραγίδα (αρ. 2318) (Σέργιος ή Γεώργιος). Το ίδιο μονόγραμμα φέρει και μία αδημοσίευτη σφραγίδα που βρέθηκε στο χωριό Chernozem, νοτιώς της Διοσπόλεως (Yambol) στα όρια Αιμιμόντου και Θράκης (αρ. 2319). Εκτός από τις σφραγίδες με μονογράμματα στην περιοχή του Πύργου εντοπίστηκαν επίσης η σφραγίδα του Μαρριανού (αρ. 3166) (8ος αι.) (αδημοσίευτη) καθώς και μία σφραγίδα με αδιάγνωστη επιγραφή στον οπισθότυπο (ίσως Γεωργίου;) (αρ. 3167) (αδημοσίευτη).

55. Στο χωριό Podkova στην περιοχή Kardzhali [Soustal, *ό.π.* (σημ. 5) 141, 303-304]: Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2306 (Νικόλαος) (δημοσιευμένη).
56. Για τις σφραγίδες από την *επαρχία Μικράς Σκυθίας* στις οποίες δεν αναγράφεται κάποιος τίτλος ή αξίωμα αλλά μόνο το όνομα του κατόχου, συνήθως με τη μορφή μονογράμματος, και χρονολογούνται την ίδια περίοδο (6ος-7ος αι.) βλ. A. Barnea, «Prosopographia Scythiae Minoris nach den epigraphischen und sphragistischen Quellen von 284 bis zum 7. Jh.», στον τόμο: Cl. Ludwig (επιμ.), *Siegel und Siegler, Akten des 8. Internationalen Symposions für Byzantinische Sigillographie*, [Berliner Byzantinische Studien 7] Φραγκφούρτη 2005, 1-29: *Μικρά Σκυθία*: Agapios (;), Anthes, Epiphanius 3, Euresios 3, Gabriel, Georgios 3, Ioannes 9 (7ος αι.) (δύο από το ίδιο βουλλωτήριο σφραγίδες), Kattoullieinos (;), Konstantinos (7ος αι.), Leontikos, Leontios 2, Leontios 3, Leontios 9, Manouel, Petros 8, Petrus 5, Pontikianos, Stephanos, Thomas 1. Τόμις: Agathonios (7ος αιώνας), Andreas, Arsilios, Barbatos, Bardas, Bessos (ή Ευσέβιος;), Bitalios (τρεις σφραγίδες, εκ των οποίων η μία βρέθηκε στην ευρύτερη περιοχή της *Μικράς Σκυθίας*), Boutzios Mezeziou, Dalmatios, Dominikos (δύο σφραγίδες), Eugenios 1, Eugenios 2 (δύο σφραγίδες), Eugenios 3, Euresios 1, Euresios 2, Euresios 4, Georgios 1 (3 από το ίδιο βουλλωτήριο σφραγίδες), Georgios 2 (7ος αι.), Georgios 4, Georgios 5, Georgios 6, Georgios, Germanos 1, Gregorios, Ioannes 2, Ioannes 4, Ioannes 5, Ioannes 6, Ioannes 7, Ioannes 8, Ioannes 10, Ioannes 11 (7ος αι.), Ioulianos 3, Kallistratos, Leoninos ή Androtilos (;) (δύο σφραγίδες από το ίδιο βουλλωτήριο), Leontios 1 (τέσσερα μολυβδόβουλλα), Leontios 5 (α' μισό 7ου αι.), Leontios 6, Leontios 7, Leontios 8, Liberantios (;), Marianos, Marinus (νοτιώς της Τόμεις), Markianos, Matthaios 1, Narses, Nikodemus, Paulos (7ος αι.), Paulos 6, Paulos 7 (;), Petros 1 (δύο σφραγίδες), Petros 2, Petros 3 (7ος αι.), Petros 5, Petros 6, Petrus 1 (δύο σφραγίδες), Petrus 2 (7ος αι.), Petrus 6, Photios 1, Photios 2, Poimenios (α' μισό 7ου αι.), Romylos (;), Sabbas, Sergios 1, Sergius 2 (;), Sergios 3, Sergius (;) (πέντε μολυβδόβουλλα), Sethlos, Theodoros 1 (7ος αι.), Theodoros 2, Theodoros 4 (7ος αι.), Theodoros 5, Theodosios 1, Theodoulos 1 (τρία μολυβδόβουλλα), Theodoulos 2, Theodoulos 3, Theodoulos 4, Theophylaktos, Theoros, Thettalos 1 (;) (7ος αι.) (τρία μολυβδόβουλλα από το ίδιο βουλλωτήριο), Thomas 2, Zacharias, Anonymus 2 (7ος αι.). Δορόστολον: Abramios (;) (7ος αι.), Eriphanios 2, Νοβιόδουνον: (Aineias), Georgios 7 (7ος αι.), Ioannes 12 (7ος αι.), Ioulianos 2, Thettalos 2 (7ος αι.). Ιστρία: Theodotos.
57. F. Curta, *ό.π.* (σημ. 8) 13. Κάποιες από τις σφραγίδες που δημοσιεύει ο A. Barnea αποδίδονται πράγματι σε εμπόρους. Βλ. Barnea, *ό.π.*, 6 (Bassos) (5ος-6ος αι.) (Τόμις), 9 (Eutyichios) (5ος-6ος αι.) (*Μικρά Σκυθία*), 11 (Hyperechios) (5ος-6ος αι.) (Τόμις), 14 (Kyrrillos 1) (5ος-6ος αι.) (Τόμις), 20 (Petros 4) (6ος αιώνας) (Τόμις), 21 (Photios ; 3) (5ος-6ος αι.) (Τόμις), 22 (Photios 4) (6ος αιώνας) (*Μικρά Σκυθία*), 22 (Romylos ;) (6ος αι.) (Συκιδάβα/Sucidava).
58. Martindale, *ό.π.* (σημ. 16) IIB 1053-1055 (Priscus 6).
59. Martindale, *ό.π.* (σημ. 16) IIB 324 (Comentiolus 1).
60. Πρβλ. και Γκουτζιουκώστας – Μονιάρος, *ό.π.* (σημ. 8) 198-207.
61. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2310-2312A, 2313-2317. Για τρεις από τις σφραγίδες του Πρίσκου γνωρίζουμε την ακριβή περιοχή στην οποία εντοπίστηκαν. Η πρώτη βρέθηκε στο χωριό Garchinovo, ανατολικά της Αβρίττου και νοτιώς του φρουρίου Sexaginta Prista, κοντά στο Ρορονο, η δεύτερη στο χωριό Vetren της περιοχής της Σιλίστρας (Δορόστολον) και η τρίτη στο χωριό Torchiisko στην περιοχή Αϊτος, στα νότια όρια της *επαρχίας* της *Κάτω Μυσίας* με τον *Αιμίμοντο*. Και οι υπόλοιπες βούλλες του Πρίσκου που προέρχονται από βουλγαρικές ιδιωτικές συλλογές βρέθηκαν, πιθανότατα, σε περιοχές της βόρειας Θράκης. Δύο ακόμη σφραγίδες, που δημοσίευσε ο I. Barnea, Sceaux inédits de Dobroudja, *Studies in Byzantine Sigillography* 4 (1995) 97-110, αρ. 5, ανακαλύφθηκαν στο Δορόστολον. Πβλ. Barnea, *ό.π.* (σημ. 56) 22 (Priskos).
62. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2288-2292. Πβλ. *Studies in Byzantine Sigillography* 3 (1993) 158 αρ. 10. Μία εκ των σφραγίδων βρέθηκε στο φρούριο Hisarya (Διοκλητιανούπολις) κοντά στο χωριό Nadezhda στην περιοχή του Haskovo, δηλαδή στην *επαρχία Θράκης*, τρεις στο χωριό Dropla (βλ. όσα αναφέρονται στη συνέχεια για την τοποθεσία αυτή), και μία προέρχεται από τη συλλογή N. Panteleev από τη Βάρνα, χωρίς να γνωρίζουμε όμως τον τόπο εύρεσής της.

το είναι, επίσης, το γεγονός ότι τρεις από τις παραπάνω σφραγίδες του Κομεντίου και μία, από το πρώτο βουλλωτήριο, του Πρίσκου βρέθηκαν στο χωριό Dropla, μία πεδινή περιοχή στα όρια των επαρχιών *Μυσίας Δευτέρας* και *Μικράς Σκυθίας*, που βρίσκεται 22 περίπου χιλιόμετρα βορείως της Διονυσουπόλεως, ενώ εκεί ανακαλύφθηκαν και άλλα μολυβδόβουλλα, που φέρουν μόνο ονόματα⁶³. Ο εντοπισμός των σφραγίδων των στρατηγών στην ίδια περιοχή υποδηλώνει, κατά τη γνώμη μας, ότι σε αυτή την τοποθεσία ενδεχομένως στρατωνίζονταν ή κινούνταν δυνάμεις του *magister militum per Thracias*.

Σφραγίδες που τεκμηριώνουν την παρουσία στρατιωτικών μονάδων στον *Αιμίμοντο* και τη *Μυσία Δευτέρα* βρέθηκαν, επίσης, στην παρευξείνεια Μεσημβρία (*Nesebar*) και στο στρατηγικής σημασίας παραδουνάβιο φρούριο του Δοροστόλου (σημ. *Silistra*). Συγκεκριμένα, ο I. Jordanov εξέδωσε το άγνωστο μέχρι πρότινος μολυβδόβουλλο του *τοποτηρητή*⁶⁴ Ιωάννη (6ος-7ος αι.)⁶⁵, πιθανότατα στρα-

τιωτικού διοικητή, όπως θεωρεί και ο ίδιος, και επαναδημοσίευσε τη σφραγίδα του *στρατηλάτη* Θεοκτίστου (7ος αι.)⁶⁶, που εντοπίστηκε στο Δορόστολον⁶⁷. Σε αυτούς, βέβαια, πρέπει να προστεθεί και ο *στρατηλάτης* Νικαίας (6ος-7ος αι.) που μαρτυρείται σε δημοσιευμένη σφραγίδα που ανακαλύφθηκε στην ευρύτερη περιοχή της *Μικράς Σκυθίας*⁶⁸.

Η λειτουργία της βυζαντινής διοικήσεως σε παράκτιες και μεσόγειες περιοχές της *διοικήσεως Θράκης* τόσο τον 6ο όσο και τον 7ο αιώνα πιστοποιείται από τις μαρτυρίες των σφραγίδων για υπαλλήλους του κρατικού μηχανισμού, οι οποίες βρέθηκαν στα εδάφη της σημερινής βόρειας Βουλγαρίας και της Ρουμανίας⁶⁹. Εκτός από τα γνωστά μολυβδόβουλλα που μνημονεύουν ανώτερους και κατώτερους υπαλλήλους και φορείς τιμητικών τίτλων, τα οποία εντοπίστηκαν στη *Μυσία Δευτέρα* και την *επαρχία Θράκης* και επανεκδίδει ο I. Jordanov⁷⁰, ο Βούλγαρος σφραγιδολόγος δημοσιεύει και άλλες άγνωστες σφραγίδες, οι κάτοχοι των οποίων φέρουν τιμητικούς τίτλους ή αξιώματα. Πρόκειται για

63. Βλ. παραπάνω σημ. 40.

64. Για τον *τοποτηρητή*, ο οποίος μπορεί να αντικαθιστά είτε τον επαρχιακό διοικητή, είτε τον *έπαρχο πραιτωρίων* είτε κάποιον στρατηγό, που είναι κατά τη γνώμη μας και το πιθανότερο στην παραπάνω περίπτωση, βλ. W. Brandes, *Finanzverwaltung in Krisenzeiten. Untersuchungen zur byzantinischen Administration im 6.-9. Jahrhundert*, [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 25] Φραγκφούρτη 2002, 141 και σημ. 472, 473, όπου δημοσιευμένες σφραγίδες *τοποτηρητών* (6ος-8ος αι.). Βλ. και Α.-Κ. Wassiliou – W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich*, 2. Teil: *Zentral- und Provinzialverwaltung*, [Österreichische Akademie der Wissenschaften. Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik II/2], Βιέννη 2004, αρ. 339, που δημοσιεύουν μία σφραγίδα ενός *στρατηλάτη* και *τοποτηρητή Καπατιανής* (αναγραμματισμός αντί Πακατιανής) (πρώτο μισό 8ου αιώνα), ενός δηλαδή στρατιωτικού αξιωματούχου που είχε αναλάβει την προάσπιση της Πακατιανής Φρυγίας. Για τον *στρατηλάτη* ως τιμητικό τίτλο βλ. Seibt, *ό.π.* (σημ. 11) 334.

65. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 1087.

66. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2264, ο οποίος χρονολογεί τη σφραγίδα κατά τους 6ο με 7ο αιώνες. Πβλ. Barnea, *ό.π.* (σημ. 56) 25 (*Theoktistos*) (7ος αι.).

67. Βλ. και Stefka Angelova – I. Bucharov, «Durostorum in late antiquity (fourth to seventh centuries)», στον τόμο: J. Henning (επιμ.), *Post-Roman Towns. Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, τ. 2: *Byzantium, Pliska, and the Balkans*, Βερολίνο – Νέα Υόρκη 2007, 61-87, κυρίως 63-64, όπου σημειώνεται ότι οι παλαιότερα δημοσιευμένες σφραγίδες, ιδιωτών και αξιωματούχων, όπως του *στρατηλάτου Θεοκτίστου* και του *υπάτου και πατρικίου Πέτρου* (βλ. και παρακάτω σημ. 75), που βρέθηκαν στο Δορόστολον και τη γύρω περιοχή, μαρτυρούν την παρουσία της βυζαντινής διοίκησης και των βυζαντινών στρατιωτικών μονάδων στην περιοχή κατά τους 6ο με 7ο αιώνες.

68. I. Barnea, «Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo», *Revue des études sud-est européennes* 7.1 (1969) 21-33 αρ. 16.

69. Για τα μολυβδόβουλλα από τη *Μικρά Σκυθία* βλ. Γκουτζιουκώστας – Μονίαρος, *ό.π.* (σημ. 8) 161-165, 178, 224-225. Σε αυτές θα πρέπει να προστεθούν και μερικές ακόμη που χρονολογούνται τον (6ο-7ο αι.) και βρέθηκαν στην Τόμη: του *σκριβα* Γεωργίου, του *καννιδάτου* (;) Παξάμου, του *σιλεντιαρίου* (;) Θεόδωρου Σιρικού, του *πατρικίου* Μάρκου Κλίμακος. Στην ίδια περιοχή βρέθηκαν και σφραγίδες εκκλησιαστικών ανδρών: των *επισκόπων* Ματθαίου, Θεοτίμου και Τιμοθέου και του *διακόνου* Άνθου. Στην ευρύτερη περιοχή της Μικράς Σκυθίας ανακαλύφθηκαν και οι σφραγίδες του *ηγουμένου* Θωμά και του *διακόνου* Ζαχαρία. Βλ. σχετικά Barnea, *ό.π.* (σημ. 56) 10 (Georgios 6), 19 (Paxamos), 24 (Theodoros Siricus), 16-17 (Markos Klimax), 17 (Matthaios 2 (;)), 26 (Theotimos), 26 (Timotheos 1), 5 (Anthes), 26 (Thomas 3), 27 (Zacharias).

70. Βλ. και Jordanov, *Corpus* αρ. 2379 (6ος-7ος αι.), 2383 (6ος-7ος αι.), όπου αναδημοσιεύει δύο σφραγίδες, ενός *χαρτουλαρίου* και ενός *σκριβωνος* που βρέθηκαν στην περιοχή του Shumen και στο χωριό Dobri Dol κοντά στην Οδησό αντίστοιχα. Ο Jordanov αναδημοσιεύει τέσσερις ακόμη σφραγίδες του *νοταρίου* και *βικαρίου* Ιωάννη (αρ. 1220-1223) (ίσως δεύτερο μισό του 6ου αι.), οι τρεις πρώτες από το ίδιο βουλλωτήριο. Δύο από το πρώτο βουλλωτήριο βρέθηκαν στην Αγαθόπολη και στην τοποθεσία Kalvata αντίστοιχα, κοντά στην πόλη του Shivachevo της περιοχής Sliven [βλ. Soustal, *ό.π.* (σημ. 5) 270]· εκεί βρέθηκε και η σφραγίδα του Ιωάννη από το δεύτερο βουλλωτήριο.

εκείνες του πατρικίου Στεφάνου (δεύτερο μισό του 7ου αιώνα)⁷¹ και του ιλλουστρίου Ματθαίου (6ος-7ος αι.)⁷², που ανακαλύφθηκαν σε περιοχές της βορειοανατολικής Βουλγαρίας⁷³, οι οποίες εντάσσονταν διοικητικά στη *Μυσία Δευτέρα*, του από υπάτων Θεοδοσίου (6ος-7ος αι.)⁷⁴, που ενδεχομένως βρέθηκε στην περιοχή της Μέλνιτσα της επαρχίας *Αιμιμόντου*, του από υπάτων, πατρικίου Πέτρου που εντοπίστηκε στη Μεσημβρία (τέλη 7ου κ.ε.)⁷⁵ επίσης του *Αιμιμόντου* και του πατρικίου Θεόκτιστου (6ος-7ος αι.)⁷⁶, που ανακαλύφθηκε στην οχυρή θέση Tserina⁷⁷ (Τζέπαινα) της επαρχίας *Θράκης*. Εκεί, κοντά στο χωριό Υανογονο στα δυτικά της Στενημάχου (Asenongrad), εντοπίστηκε και η σφραγίδα του βικαρίου *Θράκης* Αδριανού (6ος αι.)⁷⁸. Η τελευταία θα πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να χρονολογηθεί κατά το β' ήμισυ του 6ου αιώνα, ίσως και αργότερα, καθώς ο βικάριος *Θράκης* μαρτυρείται και σε σφραγίδα που χρονολογείται στο δεύτερο τρίτο του 7ου αιώνα⁷⁹.

Τέλος, ιδιαίτερης αναφοράς χρήζει η περίπτωση του ιλλουστρίου Ιωάννη Πλαγιώτη. Το πρόσωπο αυτό μνημονεύεται τόσο σε μολυβδόβουλλο που εντοπίστηκε στην Πρεσλάβα και το οποίο χρονολογείται στο α' ήμισυ του 7ου αιώνα⁸⁰, όσο και σε σφραγίδα από το ίδιο βουλλωτήριο που ανακαλύφθηκε στην Κύπρο, αλλά χρονολογείται από τον εκδότη D. Metcalf τον 8ο αιώνα⁸¹. Στον Ιωάννη Πλαγιώτη ανήκουν δύο ακόμη σφραγίδες από διαφορετικά

βουλλωτήρια, στα οποία φέρει τον τίτλο του από *επαρχών* (8ος αι. κατά τον D. Metcalf)⁸², και άλλα τρία παράλληλα τεμάχια, στα οποία αναφέρεται ως *στρατηλάτης* και τα οποία χρονολογούνται σύμφωνα με τον εκδότη τον 7ο με 8ο αιώνα⁸³. Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο, όπως υποστηρίζουν και οι εκδότες των σφραγίδων, παρά τις διαφορετικές απόψεις για τη χρονολόγησή τους. Ωστόσο, είναι πιθανότερο ότι οι παραπάνω βούλλες θα πρέπει να τοποθετηθούν ίσως πριν από τα τέλη του 7ου αιώνα με βάση και τη χρήση της γενικής, πιθανότατα στο πρώτο ήμισυ του 7ου αιώνα⁸⁴. Ο εντοπισμός των δύο, από το ίδιο βουλλωτήριο, σφραγίδων του ιλλουστρίου Ιωάννη Πλαγιώτη στην *επαρχία Μυσίας* και στην *Κύπρο* αντίστοιχα, από όπου φαίνεται ότι κατάγεται και στην οποία δραστηριοποιείται ο αξιωματούχος, συνδέεται ίσως με την υπηρεσιακή του αλληλογραφία, στο πλαίσιο της ευρύτερης διοικητικής μονάδας, στην οποία εντάσσονταν η *Κύπρος* και η *Μυσία Δευτέρα*, δηλαδή στην *quaestura exercitus*.

Αναμφισβήτητα, το υλικό που δημοσιεύει ο I. Jordanov είναι ιδιαίτερα σημαντικό όχι μόνο για τον 6ο-7ο αιώνα, αλλά και για τις μεταγενέστερες περιόδους, καθώς ο Βούλγαρος ερευνητής προσφέρει νέα, ανεκτίμητα τεκμήρια, που εμπλουτίζουν τις πληροφορίες μας για τον βυζαντινό διοικητικό μηχανισμό στην περιοχή της *Θράκης*.

71. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 483.

72. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2300.

73. Από τη συλλογή N. Panteleev από τη Βάρνα, προέρχεται η σφραγίδα του πατρικίου Κοσμά (βλ. Jordanov, *Corpus* αρ. 474), για την οποία όμως δεν γνωρίζουμε τον τόπο εύρεσής της.

74. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 376.

75. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 377. Το πρόσωπο αυτό ίσως ταυτίζεται με τον ομώνυμό του από υπάτων, πατρίκιό, η σφραγίδα του οποίου βρέθηκε στη Σιλίστρα [τέλη 7ου-αρχές 8ου, με βάση τη χρήση της δοτικής (Πέτρω)]. Βλ. Jordanov, *ό.π.* αρ. 378. Βλ. και Barnea *ό.π.* (σημ. 56) 20 (Petros 7) που σωστά, κατά τη γνώμη μας, χρονολογεί τη σφραγίδα στο β' ήμισυ του 7ου αιώνα με βάση τη χρήση της δοτικής.

76. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 2421.

77. Στη δυτική οροσειρά της Ροδόπης, κοντά στο χωριό Dorkovo (σημ. επαρχία Pazardzhik). Βλ. Soustal, *ό.π.* (σημ. 5) 488.

78. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 1224. Πρβλ. και Γκουτζιουκώστας – Μονιάρος, *Quaestura* 63-64 σημ. 201.

79. Βλ. J. Wiewiorowski, «Vicarius Thraciarum in 4th and 5th Centuries (Some Remarks)», στον τόμο: *4ο Διεθνές Συμπόσιο Θρακικών Σπουδών. Βυζαντινή Θράκη: Μαρτυρίες και Κατάλοιπα, Κομοτηνή, 18-22 Απριλίου 2007, Περίληψεις*, Κομοτηνή 2007, 71 (υπό έκδοση στο περιοδικό *Byzantinische Forschungen*). Α. Γκουτζιουκώστας, «Η διοίκησης Θράκης κατά την πρώτη βυζαντινή περίοδο» στον τόμο: *1ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ανατολικορωμιωτών: Ανατολική Ρωμυλία (Βόρεια Θράκη), Ιστορία και Πολιτισμός, 4-6 Απριλίου, Κομοτηνή 2008*, Θεσσαλονίκη 2009, 105-121, κυρίως 120-121.

80. Jordanov, *ό.π.* (σημ. 1) αρ. 3149.

81. Metcalf, *ό.π.* (σημ. 19) αρ. 188, όπου αναφέρονται τα παράλληλα τεμάχια.

82. Metcalf, *ό.π.*, 172, 173.

83. Metcalf, *ό.π.*, αρ. 281.

84. Βλ. και *Studies in Byzantine Sigillography* 6 (1999) 149.

**Remarks on the evidence of the new seals (6th-7th c.)
from Bulgaria (Moesia Secunda, Haimimontos, Thrace)**

Andreas Gkoutzioukostas

The present study analyses the sigillographic material (6th-7th c.) published by I. Jordanov in the last two volumes (III.1-2) of the *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria* (2009). One of the advantages of this work is that in many cases the place where the seals were found is mentioned.

The diffusion of the seals of Justinian I (527-535) (22 new and 19 already known) in the provinces of *Thrace*, *Haimimontos*, *Moesia Secunda* and *Rhodope* as well as the 13 seals from *Scythia Minor* edited, mainly by I. Barnea, gives a clearer picture and reveals the permanent imperial interest in the neuralgic region of Thrace. A new seal of Phokas (602-610) from the region of Shumen and two seals of Constantine IV (668-685), one from Silistra and one from the village of Tsarevtsi (district of Odessos), imply the Byzantine presence in the northeastern Balkans during the 7th century (until 680).

Seals with monograms (analysed as forenames) that are dated between the 6th and 7th century and have been discovered in the lands of the provinces of *Thrace*, *Haimimontos*, *Moesia Secunda* and *Scythia Minor* (6th-7th and 7th century) prove also the presence of the Byzantines in the area during this period. Some of them probably belong to dignitaries and military officers, such as the *magistri militum per Thracias* Priscus and Comentiolos (late 6th c.). Seals of military officers (e.g. *stratelates*, *topoteretes*) (7th and 6th-7th c.) and other dignitaries (e.g. *vicarius of Thrace*) (second half of the 6th or later) of the Byzantine state as well as of persons with high honorific titles (e.g. *apo hypaton*, *patrikios*, *illoustrios*) (6th-7th and 7th c.) that were found in the above provinces certify, in our view, the function of the military and administrative machine of the Byzantine Empire in the *dioecesis of Thrace* during the 7th century.

A new seal of the *prefectus insularum* Theodoros published by I. Jordanov should be attributed to the *quaestor exercitus* Theodoros, who is also known from other sigillary material (last quarter of the 7th c.). It seems, according to the evidence of seals, that he used at least two boulloteria and was in charge of an important office with intense administrative activity. His seat was in Odessos (modern Varna), which remained under Byzantine control until 680 and was not neither completely devastated nor depopulated during the second decade of the 7th century, as can be also assumed from a seal of the known *magister* Bonus (626-627) that was probably discovered there. Finally, the contact between *Moesia Secunda* and *Cyprus* in the framework of the *quaestura exercitus* is probably confirmed by two seals, from the same boulloterion, of Ioannes Plagiotes (probably first half of the 7th c.), which were found in Cyprus and in Preslav.